

НОВОЗЛАТОПІЛЬСЬКИЙ ЄВРЕЙСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ РАЙОН (1929–1939 рр.)

Створення національних адміністративно-територіальних одиниць було найбільш вагомою частиною політики коренізації, що проводилась радянським урядом у 20-ті роки. До самої політики коренізації необхідно підходити з двох боків. З одного боку, це був тактичний маневр правлячої партії для подолання напруженості в міжнаціональних відносинах. І тут В.М.Даниленко правий, зазначаючи, що такий маневр міг дати центру "певний перепоchinoк і можливість зібратися із силами для їх подальшої автономізації..." [10, с.66]. З іншого боку, незважаючи на тактичний характер цієї політики, вона на практиці сприяла господарському і культурному розвитку етнічних меншин, що населяли в ті роки Україну, у тому числі і євреїв, які за своєю чисельністю займали третє місце після українців і росіян. Такий розвиток мав певну політичну мету – сприяти більш активній участі етнічних меншин у політичному житті суспільства. Незважаючи на такий політичний прагматизм у визначенні цілей політики коренізації, остання, у кінцевому підсумку, створювала певні умови для користування рідною мовою, відкриття мережі національних шкіл і установ культури, слідування національним традиціям і звичаям, хоча й в обмежених рамках.

Єврейські національні райони стали виникати пізніше за інші. Всього їх було утворено три: у 1927 р. – Калініндорфський у Херсонському окрузі, у 1929 р. – Новозлатопільський у Запорізькому і в 1930 р. – Сталіндорфський у Криворізькому.

До Новозлатопільського району увійшли 12 старих єврейських колоній і 25 новоутворених переселенських селищ. З 10 сільрад району 9 були єврейськими. Таким чином, основою району стали ті землеробські колонії, що були засновані ще в 40-і роки XIX ст. вихідцями з Могилівської, Вітебської і Ковенської губерній.

Перед Першою світовою війною єврейські колонії склалися із стійких середняцьких господарств. Але в роки громадянської війни ці колонії зазнали істотних втрат, а дві з них – Нечаївка і Трудолюбівка були махновцями повністю знищені. Важкими були для єврейських колоністів і перші післявоєнні роки. Продовжувалися набіги махновців, дався взнаки неврожай 1921 р.

Про економічне становище єврейських колоній Гуляйпільського району свідчать дані, наведені в таблиці 1 [19, арк.4].

Таблиця 1.

Показники	1925 р.	1926 р.
Кількість дворів	476	586
Кількість господарств	693	773
Чисельність населення	3413	3641

З них видно, що тільки за один сприятливий 1925 р. кількість дворів колоністів збільшилося на 24,4%, господарств – на 11,5%.

На початок 1926 р. у Запорізькому окрузі була 21 національна сільрада, у тому числі 13 німецьких, 5 російських і 3 єврейських.

Отже, з жовтня 1929 р. став функціонувати другий національний єврейський район в Україні – Новозлатопільський. Першим секретарем райкому партії стала Балабіна, єврейка за національністю, першим головою райвиконкому став Ніхамикін.

Район утворився в досить складних політичних умовах початку суцільної колективізації. Окружкомом партії було поставлено завдання: до 01.03.1930 р. усупільнити не менше 50% всіх посівних площ, а до 01.10.1930 р. – не менше 70%. 17 січня 1930 р. відбувся розширений пленум райвиконкому, на якому район був

оголошений ударним, а тому було взято зобов'язання: до 01.03.1930 р. усупільнити не менше 70% усіх посівних площ, а до 01.10 1930 р. – всі 100%. Окружна газета “Червоне Запоріжжя” від 16.02.1930 р. вийшла із закликом провести колективізацію ще до весняної сівби. Такі “гонки” були припинені тільки після появи в пресі статті Сталіна “Запаморочення від успіхів”, де винуватцями всіх перегинів були оголошені місцеві працівники. Вже 13 квітня відбулися загальні партійні збори району, на яких бурхливо обговорювалася ця стаття. Пролунали і критичні висловлювання. Каган відзначив непідготовленість до суцільної колективізації. Про відсутність чітких рекомендацій говорив Іоффе. На жорсткість і непослідовність позиції окружному вказав голова райвиконкому Ніхамікін. Курс у цілому не піддавався сумніву [5].

Перший рік існування району збігся з проведенням адміністративної реформи, зокрема скасуванням округів, що повинно було, на думку політичного керівництва країни, підвищити роль району [6]. Початок 1932 року ознаменувався новою “штурмовою” декадою: ліквідація прориву в хлібозаготівлях, збирання податків і підготовка до весняної сівби. Всі делегати 2-го районного з’їзду Рад були розділені на бригади і направлені в колгоспи. Голова одного з колгоспів Глебтман висловив сумнів у можливості виконання планів хлібозаготівель. Районні власті кваліфікували ці висловлювання як правоопортуністичні, Глебтман був виключений із партії і знятий з роботи [14, *арк.27*]. На другий рік функціонування району з Москви Радою національностей ЦВК СРСР була направлена бригада для ознайомлення з процесом становлення національного району. Її очолив один із керівників євсекції при ЦК ВКП(б) Мережин. Членів бригади цікавили питання відсотку колективізації, ходу хлібозаготівель і набагато менше – питання специфіки району як національного. У її роботі наочно проявилось ставлення вищого політичного керівництва країни до національного чинника, як до вторинного. У серпні 1933 р. бюро Дніпропетровського обкому партії прийняло постанову по Новозлатопільському району, де була дана вкрай негативна оцінка його керівництву. Наступний за цим пленум райкому партії зробив заміну керівного складу району.

1933-й рік був пов’язаний з певними змінами в політиці партії у національному питанні. Влада вважала, що культурно-освітні процеси серед національних меншин проходили недостатньо швидко в напрямку їх більшовізації. 1934 р. почався з висування гасла: “Зробимо в 1934 р. район передовим!”. Цьому була підпорядкована вся організаційно-господарська робота в районі. Райком партії прагнув контролювати практично всі питання [15, *арк.10*].

Цей рік ознаменувався і чисткою в партії. Рішення однієї з комісій засвідчує: “Тов. Кара Мойсея Абрамовича, вихідця з партії Бунду, що не бажає визнавати її контрреволюційний характер, що відстоює під час чистки думку про те, що вона революційна партія, що не оволодів елементарними знаннями марксизму-ленінізму, що не працює над підвищенням своєї ділової кваліфікації, – із рядів КП(б)У виключити”.

У серпні 1934 р. бюро райкому обговорювало питання “Про підготовку до нового навчального року”. Здавалося б, питання поточне, але в констатуючій частині постанови було записане наступне: “Відзначити, що питанню викладання російської й української мов у єврейських школах 2-го концентру не приділяється достатньої уваги. Діти, закінчуючи єврейську школу, цими мовами не володіють, що створює в єврейських дітей настрій перейти навчатися в українські школи” [16, *арк.82*]. Це зауваження вказує на величезну проблему, що виявилася в процесі реалізації політики коренізації: створення мережі національних шкіл не підкріплювалося можливістю подальшого одержання освіти рідною мовою. Успіхи ж у єврейському шкільному будівництві в районі були безсумнівні: Новозлатопільська єврейська середня школа (директор Штотланд) була визнана кращою в області, і їй було присвоєне звання зразкової.

Кінець 1920 – початок 1930-х років – це період боротьби з т.зв. “націонал-ухильниками”. В дусі цієї боротьби листопадовий (1933 р.) Пленум ЦК КП(б)У, по-перше, відзначив ослаблення роботи з національними меншинами, а по-друге, зажадав посилення контролю над національно-культурним життям нацменшин [12, *с.71*]. З приходом нового першого секретаря райкому Премислера райком прагнув тримати під

контролем усі деталі, що знаходяться в компетенції різних органів. У постанові бюро за 9 квітня 1935 р. записано: “Попередити голів колгоспів, що за невиконання плану злучної кампанії вони персонально відповідають і що не повинно бути жодної ялової корови, жодної не злученої кобили-матки” [16, арк.35].

В район продовжували прибувати переселенці. Навесні 1935 р. їх прибуло 59 сімей. З переселенців був організований новий колгосп ім. Куйбишева. Великою подією в житті району стала поява в газеті “Правда” статті “Троцькістські агенти і дніпропетровські ліберали” і вихід постанови ЦК КП(б)У від 22.08.1936 р. про роботу Новозлатопільської районної партійної організації. Після партійних зборів, що пройшли з приводу цієї постанови, стали всюди шукати “троцькістських дворушників”. Знайшли таких і в районі. Ними виявилися Левін, Полешук і Ехт. Оцінка роботи в постанові ЦК зовсім не відбивала національної специфіки району. Партійна робота в районі була оцінена як незадовільна, а “наявність серед частини молоді настрою кинути колгоспну працю, виїхати в місто пояснюється насамперед незадовільною постановкою масової роботи серед молоді” [17, арк.20].

Хоча район був національний, але мало що робилося в національно-культурному плані, у питаннях розвитку національних традицій. Насамперед це можна пояснити побоюваннями керівництва бути звинуваченим у націоналістичному ухилі. Правда, в одній із постанов бюро райкому все ж говорилося: “Зобов’язати тт. Левія і Меламеда збирати єврейський фольклор, що відбиває колективізацію, соціалістичне будівництво, любов до партії і тов. Сталіна, і друкувати їх у газеті”. Ця постанова свідчить, що більшовізація національно-культурного життя єврейського населення досягла свого апогею – тепер райком партії спрямовував розвиток народної творчості.

Економічні показники району були набагато переконливішими і подані в таблиці 2 [18, арк.59-61].

Таблиця 2.

	1933 р.	1934 р.	1936 р.
Колгоспні двори	2385	2813	2929
У них працездатних	4563	5864	6289
<i>Коні</i>	1217	1444	1617
<i>Велика рогата худоба</i>	2501	3781	4661
<i>Валовий прибуток колгоспів (тис. крб.)</i>	2732	4254	7010

Вони вказують на майже триразове збільшення валового прибутку єврейських господарств, при цьому прибутковість одного працездатного збільшилася на 89,2%, видача на один трудодень грошима зросла в 5,9 разу, хлібом – на 17,1%.

Трагічний 1937-й рік почався з ознайомлення на засіданні бюро райкому партії із змістом закритого листа обкому партії про троцькістську і шпигунсько-диверсійну роботу. Лист орієнтував на те, щоб будь-які негаразди в господарській діяльності пов’язувати з діяльністю ворога, розглядати їх як результат диверсійної роботи. Однак керівництво району стримано поставилося до цього питання, про що свідчить одна з постанов: “Діляцький підхід і зайва довірливість до людей має місце й у нашій парторганізації. Вивід із ладу ЧТЗ у листопаді місяці минулого року було розцінено дирекцією МТС як недогляд, і справа обмежилася стягненням вартості ремонту. Великі втрати зерна при комбайнуванні, допущені в артілі ім. Держинського, також були розцінені як неполадки” [18, арк.48]. Однак політичних оцінок за цими подіями не давалось. На районних партійних зборах 4 травня 1937 р. уже називалися імена

“ворогів”. “Райком партії не проявив необхідної більшовицької пильності, видавши партквиток троцькісту Лівшицю. З великим запізненням був виключений із партії Свірський” [19, *арк.41*].

Ще в 1923 р. була прийнята постанова ВУЦВК і РНК УРСР про рівноправність мов [4, *с.107*], але питання про використання рідної мови в районі продовжувало залишатися не до кінця вирішеним. Республіканська єврейська газета “Дер Штерн” помістила в серпні 1937 р. статтю, в якій говорилося, що керівники різних установ і організацій району дуже неохоче “обслуговували єврейське населення рідною мовою”. У тому ж 1937 р. ВУЦВК перевіряв “рівень обслуговування державним апаратом населення національних районів його рідною мовою”. Комісія зробила висновок про те, що ця робота знаходиться “у явно незадовільному стані, що є порушенням ленінсько-сталінської національної політики” [11, *с.42*]. Головна причина такого становища полягала у відході політичного керівництва республіки, і насамперед союзного, від принципів, закладених у політику коренізації. Формально не скасована політика коренізації вступила в суперечність з цілями сталінського керівництва, з ідеологічними постулатами правлячої партії. Якщо в 1920-х роках непослідовність у реалізації політики українського керівництва тільки гальмувала її здійснення, то репресії серед українського керівництва, заміна його на більш промосковськи налаштоване, привели до повної її профанації. В одній із передових статей газета “Вісті” писала, що російський народ “займає перше місце, як перший серед рівних. Його мова, його національна культура, його національне мистецтво чимдалі все більше і більше приходять на допомогу народам СРСР” [3]. Національні райони ще зберігали певний потенціал цієї політики, але під тиском політичних процесів у країні у другій половині 1930-х років і тут стало помітним його згасання.

1938 рік почався знову зі зміни керівників району. Спочатку першим секретарем був призначений Матюков, потім його змінив Ланг. У районі продовжувалася робота по переведенню розрахунків за працю в колгоспах на відрядну форму. У червні бюро райкому партії розглянуло питання “Про організацію праці в колгоспах ім. Держинського і “Нейнлебен”, де ще були відсутні відрядна форма оплати і виробничі бригади (єврейські колгоспи одними з перших в Україні в 1931 р. ввели наскрізні і виробничі бригади).

10 травня 1938 р. вийшла постанова ЦК КП(б)У про реорганізацію національних шкіл в Україні, які “створювали великі труднощі у справі правильного навчання дітей соціалістичному життю” [4, *с.236*]. Між іншим, у цьому ж 1938 р. Новозлатопільська єврейська середня школа випустила 58 учнів, з них 52 вступили до вищих навчальних закладів, нітрохи не відчуваючи того, що вони вчилися, як говорилося в постанові, в “осередку буржуазно-націоналістичного, антирадянського впливу на дітей”.

У березні 1939 р. національні райони, у тому числі і єврейські, були розформовані під приводом їхньої штучності і неефективності [4, *с.238*].

Виходячи з вищевикладеного, можна зробити наступні висновки:

1. Поза всяким сумнівом, утворення єврейського національного району як адміністративно-територіальної одиниці сприяло економічному і культурному розвитку єврейського населення, що проживало на цій території. Формування управлінської структури представниками єврейського населення сприяло більш повному врахуванню інтересів цього населення.

2. Державні органи в національному районі мали таку ж організаційну структуру, як і звичайні райвиконкоми. Правового закріплення для звертань у вищі органи, продиктованих національною специфікою населення району, не відбулося. В організаційно-господарській роботі всередині району врахування національного чинника мало місце, що помітно проявилось саме в господарських досягненнях району.

3. У 1930-ті роки відбувається зміщення акцентів у національному питанні. Актуальними вважались необхідність зближення і подальше “злиття націй” на русифікаторських засадах. Боротьба з “націоналістичними ухилами” торкнулася і національних районів, що перетворило їх існування у фарс. Ліквідація національних адміністративних утворень є закономірним підсумком такої політики. Оскільки

сталінському керівництву не вдалося повністю підкорити національно-культурний процес серед етнічних меншин, було припинене навіть формальне загравання з ними. Радянська історіографія пояснює таке рішення тим, що “була вирішена проблема подолання економічного і культурного відставання національних меншин” [8, с.16].

Джерела та література

1. Більшовик. – 1931. – № 8.
2. Всеукраинское совещание работников среди национальных меньшинств. – Харьков, 1927.
3. Известия: Орган Центрального исполнительного комитета СРСР. –1936. – 2 лютого.
4. Національні відносини в Україні у ХХ ст.: Збірник документів і матеріалів. – К., 1994.
5. Червоне Запоріжжя: Орган Запорізького окружкому КП(б)У і окрвиконкому. – 1930. – 18 травня.
6. Там же. – 1930. – 23 червня.
7. Червоний шлях. – 1933. – № 8-9.
8. Болтенкова Л.Ф. Интернационализм в действии. – М., 1988.
9. Горовский Ф.Я., Хонигсман Я.С., Найман А.Я., Елисаветский С.Я. Евреи Украины (краткий очерк истории). – К., 1995. – Ч. II.
10. Даниленко В.М. До витоків політики українізації // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика. – К., 1993.
11. Єфіменко Г.Г. Зміни в національній політиці ЦК ВКП(б) в Україні (1932–1938) // Український історичний журнал. – 2000. – № 4.
12. Зябко М.Н. Быт и нравы в еврейской земледельческой колонии в 20-х годах ХХ в. // Єврейське населення Півдня України: історія та сучасність: Тези до наукової конференції 27-28 жовтня 1994 р. – Запоріжжя, 1995.
13. Національні меншини в Україні (1920–1930-ті роки). Історико-картографічний атлас. – К., 1996.
14. Державний архів Запорізької області. – Ф.П.-219. – Оп.1. – Спр.3.
15. Там же. – Спр.31.
16. Там же. – Спр.34.
17. Там же. – Спр.72.
18. Там же. – Спр.122.
19. Там же. – Ф.576. – Оп.1. – Спр.44.

SUMMARY

The history of formation and functioning of Jewish Novozlatopol national region (1929-1941) is examined. The structure of local administration, features of socio-economic and national-cultural development are characterised. The reasons for liquidation of this administrative-territorial unit are explained.

